

Tiiu Esnar: "Disainerist kunstõpetaja sulatab endasse nii kunstniku kui ka käsitöölise parimad omadused. Kasutades traditsioonilises kunstis nõutud teadmisi ja oskusi, on ta samal ajal ikkagi ka oma kaasajas."

"Ilus" ja "kole" kunstõpetuses

Tiiu Esnar

Kunstnik, Pelgulinna Gümnaasiumi kunstõpetaja

Kaasaegne kunst on üsna tihti sõna otseses mõttes šokeeriv. Kooli kunstõpetuses voolab aga kõik vana rahulikku rada. Mida me kunstõpetajatena siis tegema peaksime? Kas poeme kohvrise ja tõmbame kaane kinni, sest elu segab elamist?

Sissejuhatajateks kaks elust võetud mälupilti. Esimene: kevadine pildinäitus lasteaia riietusruumi seinal. Teemaks kukk. Rida kukepilte – kõigil nokk paremal, sabas vasakul, parajalt suured ja paberi keskel. Õpetaja oli valinud seinale paremad ja "õigemad" pildid, nagu alati. Teine mälupilt: kaasaegse kunsti näitus. Kitkutud kukk rippumas jalgupidi näitusruumi laes, verine kael ripakil. Taus-taks helilindilt kanade kaagutamine. Kas, kus ja millal need erinevad (?) maailmad kokku saavad? Kuidas peaks suhtuma sellesse kontrasti kunstõpetaja?

Kunst ei ole enam ilusam kui elu, ta on saanud eluga üheks, mõnelegi vaatatajale isegi elust koledamaks. Kehakunstnik Orlan laseb kirurgidel oma keha kunsti nimel (või nime all) telekaamerate ees ümber kujundada, juhendades ise, kust ja kuidas lõigata. Kogu tegevus kantakse üle mitmesse kaasaegse kunsti muuseumisse kogu maailmas (Orlan, "Omnipresence", 1993, Sandra Gering Gallery, New York, meil eelmisel aastal TV-s näidatud Orlani "Kehakunst"). Kuhu edasi? Kuidas peaksid suhtuma sellesse koolilapsed?

Teiste maade kunstnikud muretsevad maailma pärast: näitusesaalis võib näha paari meetri kõrgust veriste kontide hunnikut ja kunstnikku selle otsas murelikult istumas (Marina Abramovich, "Balkani barokk" Veneetsia Biennaalil, 1997). Turvalisest maailmast ja "ilusast kunstist" on saanud piinade kirjeldaja (ja vaataja piinaja). Kunstnikud on võtnud oma uuenenud rolliks siduda reaalse elu vallas probleemid kunstimaailmaga. Kas ja kuidas peaks kunstõpetaja asjasse suhtuma? Kas poeme kohvrise ja tõmbame kaane kinni? Vahel jääb mulje, et

just seda tahetaksegi. Etteantud ilusa kukekese suurus, värvid ja paigutus lehel jõuavad lasteaiaseinalt koolitundi ja sealt üldisesse suhtumisse kunsti. Nii tundub elu keeruliseks ja koledaks muutunud maailmas lihtsam ja kergem.

Jah, kunst võib kunstnikule olla põgenemine reaalsusest, omalaadne teraapia. Kui elu on ilus ja igav, otsitakse kunstist midagi muud. Kui vajatakse jõudu keerulise eluga toimetulekuks, otsitakse jällegi midagi muud. Nii on kunsti tähendus alati privaatne, kuid samas seotud ühiskondlike tagamaade ja kultuuriga.

Kunst otsib tähendusi. Kunstiteosed on muutunud samasugusteks märkideks nagu kirjatähed. Neil on huvitav kuju, aga samas ka tähendus, millest tänapäeva kunsti keele tundjad aru saavad. Marina Abramovichi "Balkani barokk" on väga hästi arusaadav neile, kes kaotasid lähedasi Balkanil toimunud genotsiidis. Mis tähenduse mingi teos saab, sõltub vaataja kogemustest. Võib-olla suudab tähendusi otsiv kunst inimeste teadvuses midagi muuta? Mis suunas muutused toimuvad?

Kunstiõpetaja ei saa toetuda psühholoogilistele uuringutele šokeeriva kunsti mõjudest, tal pole üldistuseks ajalist distantsi, kuigi mõtlemisainet juba on. Üldiselt tundub meie kunsti ja kunstiõpetuse suurim oht olevat irisev-irisev, depressiivne ja kritiseeriv tonaalsus. Põhjusiks ilmselt nii lähiminevik, sotsiaalne keskkond kui ka usu puudumine. Sellesse, et midagi saab muuta või muutuda paremuse poole. Kuidas mõjub depressiivsuse taustal kukepiltide rida ja kuidas verine kitkutud kukk? Kummalt poolt algab lapse loomulikku arengut toetav keskkond?

Looja suudab teha nii "ilusat" kui ka "inetut" kunsti. Oluline on loomise võime. Ka väljaspool kunsti.

Kunstnik, käsitöölise, disainer

Võrdlen järgnevalt meie kunstiõpetajaid kunstniku, käsitöölise ja disaineriga, vaatan nende suhteid oma tööga. See väike võrdlus aitab loovuse olemust selgemini esile tuua. (Palun vabandust nendelt, kes tunnevad end ebaseadlikult puudutatuna – eks minugi skemaatilisus ole meie must-valge kasvatusel viil.)

■ **Kunstiõpetaja-kunstnik** tegeleb laste eneseväljendusoskuse arendamisega. Tema tundides jõutakse tihti ootamatute ideede, "hullude mõteteni". Lastega arvestatakse kui subjektidega, tulevaste kunstnikega. Kuid on oht, et selline õpetaja lapsed omaenda subjektusega "üle mängib". Tõeliselt loova õpetaja rutiinivabad mängud ei pruugi mahtuda kooli ja ühiskonna kultuurilistesse raamidesse.

Näide. Viljandis laste kunstiringis kritiseerisid lapsed video õppetööna oma õpetajat, iseloomustasid tema üht ebameeldivat omadust. Kunstiõpetaja eksponeeris (laste teadmata) neid töid avalikul näitusel, tekitades reaalses elus tõsisid ja mitmekihilisi konflikte. Mida õpetas tänapäevane kunstnik-õpetaja?

Teine näide. Gümnaasiumiõpilaste kunstitundi teema on suguelundid. Joonistatud loomingulise põlemisega, põhjalikult ja kompleksideta, nimetused leitud erinevatest kultuurikeskkondadest. Tööd eksponeeritakse klassi seinal. Järgmine tund samas klassis on algklassidele. Väikeste laste sõnavara rikastub, lisandub pildiline kogemus. Kunstiõpetaja kutsutakse õppealajuhataja juurde "järeleaitamistundi", kus õpetatakse nägema seoseid kunsti ja kultuuri (kasvatuse) vahel.

■ **Käsitöölisest kunstiõpetaja** töö on alati selgelt eesmärgistatud ja metoodiliselt läbiproovitud, siin midagi "hullu" ei juhtu. Raskete klassidega on see ainuvõimalik viis kindlalt toime tulla. See on kindlaim viis ka "õigete" kukepiltide rida saada. Siin juhendatakse hoolikalt pildi ülesehitust ja hinnatakse kõige kõrgemalt tehnilist teostust. Tõsine treening ja kuulekus on edu alus. Oskused on kindlalt ja astmeliselt fikseeritud ja mõõdetavad. Harjutatakse ilukirja. Lionoolõike trükkimise teeb õpetaja ise ära, et tulemus ilusam ja tehnoloogiliselt õigem oleks.

Loovus on sellise õpetaja jaoks laste isekuse näitaja, dialoogid sõnakuulmise vastand. Kas massikasvatuse ja -õpetuse puhul saabki midagi rohkemat nõuda? Kas see ongi vale, kui koolis peetakse kunsti eelkõige käsitöökunstiks? Riiklikus õppekavas loetakse kunstiõpetust oskus-, mitte loovaineks. Oskusaines tuleb asjad lihtsalt ära õppida ja neid osata.

■ **Disainer-kunstiõpetaja** hindab nagu kunstnikust õpetajagi loovust ja eripära, kuid väärtustab kõrgelt ka kunstioskusi. Ta on nagu kahe eelneva õpetajatüübi kokkuvõte. Kunsti kaudu püüab disainimeelega õpetaja last nüüdisaegsele maailmale lähemale viia: loominguliste mängude käigus selgub, millised seosed tekivad vabade ja rakenduskunstide vahel, kunstniku ideede ja reaalse elu vahel. Disainerist õpetaja õhutab oma õpilasi leidma uudseid ideid ja lahendusi – ta õhutab neid looma.

Visuaalse maailma analüüsimine (linna- ja looduskeskkond, disain, rahva- ja tarbekunst, märgid, reklaam, videod jms) saab selle õpetaja tundides teise kõlapinna, kui ta seob selle lapse enda loomingulise tegevusega. Tunnis uuritakse reklaami- või tarbekunstinäiteid, katsetatakse kompositsioonilise ülesehituse ja värvikombinatsioonide psühholoogilist mõju üksteise peal. Analüüsitakse otstarbe ja kujunduse, kavandamise ja spontaansuse seoseid. Kujundatakse kostüüme näidendile või karnevaliks, aksessuaare, peremärke, räägitakse stiilist ja moest. Kasutatakse reaalseid tingimusi, milles ühendatakse materiaalsed võimalused ja õpetaja või lapse (sageli erilised) kogemused.

Hindan kolmest kunstiõpetaja tüübist kõige kõrgemalt disaineri lähenemisnurgaga kunstiõpetajat. Tema sulatab endasse nii kunstniku kui ka käsitöölise parimad omadused. Kasutades traditsioonilises kunstis nõutud teadmisi ja oskusi, on ta samal ajal ikkagi ka oma kaasajas. Ta ei esinda kõige radikaalsemaid kunstisuundi (ei riputa kukke klassi lakke), kuid õpetab kriitilise pilguga hindama uute hoonete arhitektuuri ja sisekujundust, riietuse stiili ja seost kandjaga, telefonide, triikraudade disaini jne. Disainerist kunstiõpetaja kasutab kunstiõpetust vahendina, mille kaudu laps hangib teadmisi ümbritseva tehiskeskonna ja iseenda kohta – selgitab oma suhet maailmaga.

Klassikalise ja nüüdiskunsti vastandamise ajad võiksid olla möödas. Mujal maailmas on need ühe nõõri kaks otsa. Ühte otsa (tegelikkust fikseeriv, jäljendav koolikunst ja kunstiajalugu) hoitakse Eestis hoolikalt peos, teine ots (analüüs ja uudsete lahenduste otsimine) lohib järel. Paljudel õpetajatel puudub

sellelaadne kogemus, õppima peaksid nii õpetaja kui õpilane. Näen vajadust õpilastele mõeldud visuaalse kunsti kursuse järele, mis käsitleks nähtava maailma tähendusi, vormi seoseid funktsiooni ja tegijaga analoogselt disainiga. Ideede arendamine, neile reaalsuses rakenduse otsimine ja leidmine on ettevalmistus iseseisvaks eluks.

“Kaunid” ja “inetud” kunstid

Traditsiooniline arusaamine kunstist ei loe paraku disaini “kaunite kunstide” hulka. Disain tundub olevat liiga tegelik, liiga praktiline. Kunsti vastandas igapäevaelule juba F. Schiller, kes kujundas välja kunsti autonoomsuse kontseptsiooni (Friedrich Schiller, “Esseeid”, Tallinn, 1961). Sellest kaugest ajast ongi pärit mõte, et kunst peab olema parem ja ilusam kui elu. Traditsioonilise kunsti pooldajad näevad disainis ka seda puudust, et disainitud toode on sõna otseses mõttes kaup. See peab ostjale meeldima. Ostjaid aga peetakse “massiks”, kellel puudub kunstimaitse.

Kuid kaubanduslikku väärtust on üleilmastumise protsessis omandamas ka traditsiooniline kõrgkunst ja isegi rahvakunst. Tegelikult pole kaubastumas mitte ainult disain, vaid kogu kunst. H. Gadamer on osutanud, et kunst on muutunud meelelahutustööstuse üheks sektoriks (Hans-Georg Gadamer, “Hermeneutika universaalsus”, Ilmamaa, 2002, lk 455). Popkultuuri toodangust on saanud omaette majandusharu. Popkunsti nimetatakse mõnigi kord sarnaselt nafta, rauamaagi ja kivisõega “maavaraks”.

Kas kunsti kaubastumine on kunstiõpetaja peamine probleem? Julgen arvata, et peamine probleem on see, et kunstiõpetuses on vähe loomingulisust.

Loovus koolis: kas veetav või vedaja

Meie kunstiõpetuse kritiseerija Mari Sobolevi jutust on jäänud kõlama etteheidete, et kool ei kasvata kaasaegse kunsti publikut. Kas ärimehed ei taha maksta moodsa kunsti eest, sest neile pole sellest koolis räägitud? Kas see on juhtnõör kunstiõpetajatele, et tuleb hakata teadlikult ja järjekindlalt suunama väärtushinnanguid? Kõlab tuttavalt – nokad vasakule, sabad paremale...

Koolis tuleb õppida eelkõige ikkagi –

loomist. Mitte lõhkumist. Ka kunstitundides tuleb asetada põhiline rõhk loovusele. Et kunst on muutumas kaubaks, ei tähenda, et õpilastest tuleb kasvatada “kunstikauba” tarbijaid. Tarbima hakkavad nad nagunii. Disaini sisaldav kunstiõpetus peaks toimima just tarbijalikkuse vastu – lapsed õpiksid kunsti keelt nägema ja mõistma, visuaalset keskkonda ja popkultuuri analüüsima, mille tagajärjel oleks massimeedial raskem nendega manipuleerida.

Modernistlikule esteetikale rajatud “kõrge kunst” lubas kunstnikel rünnata keskklassi, kelle maitse jättis nende arvates pehmelt öeldes soovida. Keskklassile “kohta kätte näidates” loodi ka ilu ja harmoonia õpetamise universaalne süsteem kunstivahendite kaudu. See oli seotud esteetilise tundlikkuse uurimisega ja arendamisega.

Nüüd ründavad radikaalsed kunstnikud modernistlikku esteetikat ennast. Nende jaoks ei seostu hea kunst enam ilu ega harmooniaga. Nad nõuavad, et koolis eraldataks “hea kunst” “ilusast kunstist”. (See kõlab samuti kui eraldada head lapsed ilusatest.)

Vägivallata maailm algab ilust, esteetilisest otsustusest. Mis tähenduse saab ilu ründamine laste kasvatamise kontekstis? Nii omandavad mõned kunstiõpetuse uuendamise ettepanekud täiesti uue aluse – (esteetiline) tundlikkus on igand, mis tuleb välja juurida. Kas seame eesmärgiks karastumise (vägivalla suhtes) võimalikult varases eas?

Radikaalset kunstnikku ma üldharriduskooli ei laseks – paljud lapsed saaksid eluaegsed kompleksid, olgu eesmärgid nii üllad kui tahes. Laste maailm jääb laste maailmaks, kus ilu on positiivse keskkonna üks komponent. Kuidas saab kooli kunstiõpetus nüüdis-kunstiga samal reel sõita, ilma et “ilusat kunsti” kurvides vankriäärelt maha ei trügitaks?

Radikaalsete kunstnike jutust jääb mulje, nagu oleks “ilus kunst” postmodernismi tulekuga areenilt lõplikult kadunud. Lapse(lik) maailm naerdakse lihtsalt välja.

Tegelikult õitseb ilus kunst rahulikult maailmas edasi, olgu selle nimetus siis naivistide või primitiivrahvaste kunst, klassikaline portree või loodusmaal, rahvakunst või disain. Ka reklaam mõjutab tarbijat just iluhinnangute kaudu.

Modernkunsti tekitatud arusaam kõrgest kunstist ja seda loovast üksildasest geeniusest ei peaks õpetajaid segadusse viima. Kui lapse looming tundub geniaalne, katsugem teda siis tõesti vähem segada, “jälgigem mängu”, “korraldagem ruumi”. Las laps loob ikkagi selles maailmas, kus ta elab – lapsepõlves, nooruses, tema vanusele omases maailmas. Gümnaasiumi jõudes peaks olema korraldatud ka õpilase jõudmine nüüdisaegsesse visuaalsesse keskkonda – eeskätt loojana, sest tarbimist tagant lükata pole mõtet. Disain sobib loovuse suurepäraseks tööriistaks. See oleks elu ja kunsti ühisosa kasutamine koolis – mõeldud erikursusena just viimasele kooliastmele.

Disainiõpetus USA-s

Lapsekeskse õpetusega on traditsiooniliselt hiilanud USA koolid. Seal on disainist ka rohkem juttu tehtud. Disaini kuulutamine inimese põhiliseks vajaduseks ja tööriistaks pärineb Columbia Ülikooli kunstiõpetuse emeriitprofessori Prabha Sahasrabudhe ettekandest kunstihariduse 2003. a kongressil “InSEA on SEA”. Temalt pärineb ka hoiatus mitte eraldada esemelist keskkonda ja kunsti kultuurikeskkonnast ning lapsest enesest. Disain algab lapsest, probleemi püstitamisest (vajaduste defineerimisest), informatsiooni kogumisest ja loovatest lahendustest, kus määratakse võimalikud lahendusteel, arendatakse neid ja tehakse valikud, mõeldes ka alternatiivlahendustele. Lõplike valikute tegemine areneb visuaalseteks tulemusteks, millel on põhjendused ja eellood. Nende kõigi fikseerimine on interaktiivne õpetus, kus protsess on sama oluline kui tulemus. Meil peetakse tulemuseks ainult käsitöötunnis (kunstitunnis) valminud eset või ka maalitööd seinal.

Näide. Konkreetne disainikogemus ühest USA erakoolist, kus disain kasvab välja materjali tundmaõppimisest. Gümnaasiumi kunsti valikkursus on klaasikursus. Klaasi omadusi uuritakse ning formuleeritakse töökojas meistri tööd jälgides ja temaga suheldes. Tegevuse planeerib õpilane endale ise dialoogis õpetajaga. Ühest kogemusest kasvab välja teine, tulemuseks on igal õpilasel absoluutselt erinev rida klaasvorme.

Teine näide. USA gümnaasiumi